

KULTÚRA ÉS HATALOM A NEOABSZOLUTIZMUSBAN BOŽENA NĚMCOVÁ A RENDŐRSÉG ÉS A FÉRJE MEGFIGYELÉSE ALATT

HLAVAČKA, Milan–ROSSOVÁ, Marcela

Fordította és az előszót írta: Offertáler-Havasi Béla

ny. szlovák nyelv és irodalom tanár, Miskolc

Mottó: „*Az életben sok fájdalmat, keserű csalódást éltem át.*

*Az összeomlás szélére kerültem,
de ennek ellenére nem vesztettem el
a népem iránti szeretetemet és a bizalmat.”*
(Božena Němcová)

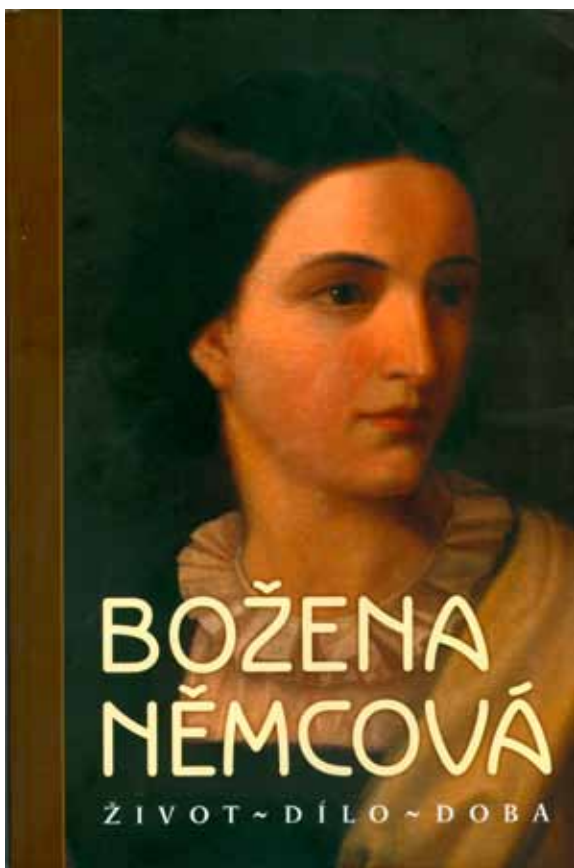
ELŐSZÓ

Božena Němcová cseh író a 19. század első felének jellegzetes személyisége. Egyéniségével, írói alkotásával, egész életének küzdelmeivel, különös fontosságú látásmódjával elismerést érdemel. Elsősorban azzal, hogy alkotásai a klasszikus próza, ezen belül pedig a cseh irodalom tartós értékei, hozzájárulnak szellemi gyarapodásunkhoz. A cseh nemzet másfél évszázad elteltével is méltó módon gondoskodik az örökségéről, hagyatékáról.

Ez igazolható többek között azzal, hogy hosszabb ideje Božena Němcová Múzeum működik České Skalicén, ahol tudományos elemzéseket adnak közre, kutatásokat, gyűjtőmunkát folytatnak, kiállításokat, konferenciákat tartanak névadója kapcsán. Ez utóbbiak eredményeit 2012-ben önálló kiadványban tették közzé (HORKÝ–HORKÝ 2012, 1. kép). A kötetben huszonkét előadás írott változata szerepel, huszonhat szerző tollából. A cseh tudományokat, valamint külföldi (jénai, kaliforniai, pozsonyi) egyetemeket képviselő irodalmár, irodalomkritikus, történész, filológus, filozófus, genealógus, levéltáros, muzeológus szakemberek számolnak be az íróhoz és korához kötődő vizsgálatok eredményeiről. (A témát ismerők számára is meglepetés lehet, hogy jelenleg kilencvennél is több azon kutatók száma, akik

az íróhoz kötődő témákban rendszeresen publikálnak.) Az is beszédessé teszi a Božena Němcová iránti tiszteletet, ahogyan a cseh társadalom ezt jelképekben kifejezi. Ezen szimbólumokkal gyakran találkozhatunk a cseh városokban, falvakban. Az íróat ábrázoló szobrok (számuk ötven feletti) – egyébként az első életnagyságú szobor avatására 1953-ban került sor a prágai Nemzeti Színházzal szembeni Moldva folyó Slovan szigetén –, mellszobrok, emléktáblák, de utcák, köztetek, oktatási- és kulturális intézmények sora is viseli nevét, határon túl is, elsősorban Szlovákiában és más országokban is. A felsorolásból nem hagyható ki az 1869. év, – mely egyébként nemzeti eseményé vált – amikor a hazafias szelleműek összefogása révén, közadakozásból Božena Němcová síremléket kapott sírhantjára a Vyšehrad-i nemzeti temetőben, amely egyben zarándokhellyé vált (2. kép). Az ünnepi esemény kapcsán emlékérem kibocsátására is sor került, valamint ünnepi koncertette színesebbé és emlékezetessé e napot. Legutóbb pedig Božena Němcová halálának 150. évfordulójára, 2012-ben 1 kg súlyú aranyérem megjelentetésével emlékeztek az író elévülhetetlen szerepére.

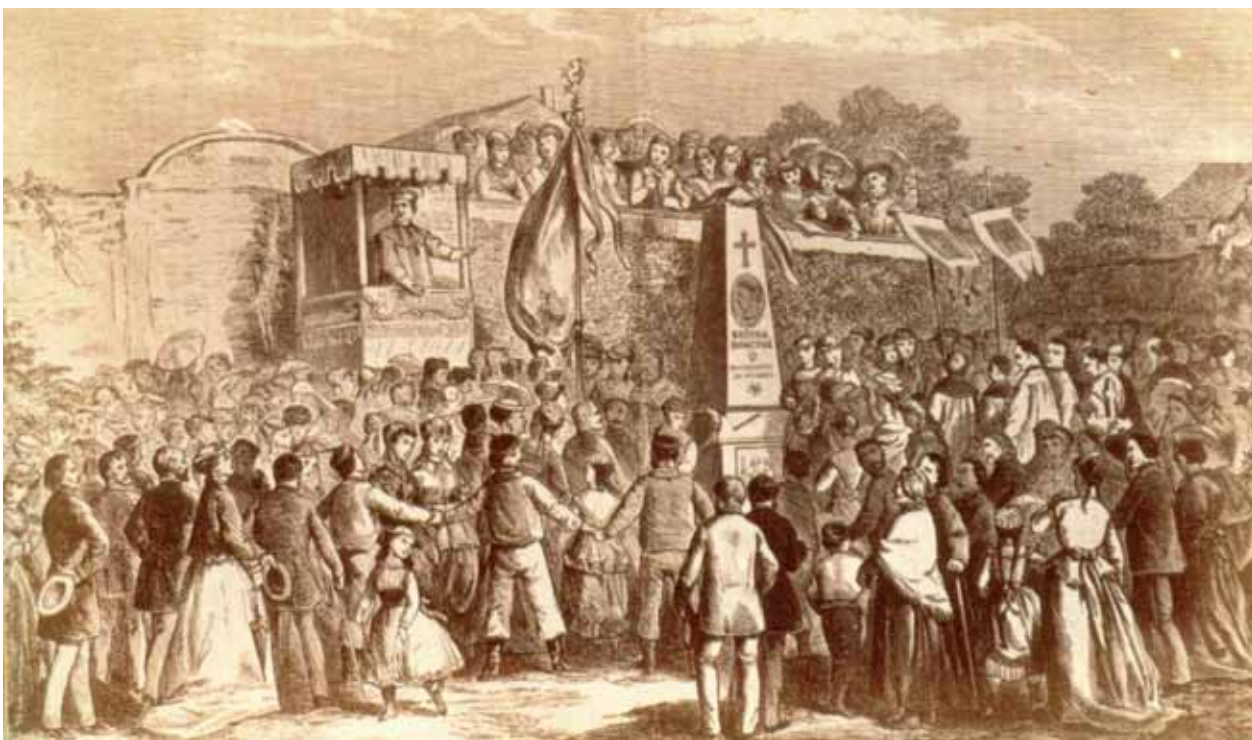
Mindezek előre bocsátása mellett az érdeklődők figyelmébe ajánlom az egyik előadás itt következő magyar fordítását (HLAVAČKA–ROSSOVÁ 2012),

1. kép. Božena Němcová portréja. A České Skalice-i Božena Němcová Múzeum 2012. évi kiadványának címlapja.

amely a magyar kultúra számára is igen tanulságos és felbecsülhetetlen értékű. Megyénk ugyanis úttörőként járult hozzá Božena Němcová emlékének ápolásához azzal, hogy a Herman Ottó Múzeum 1963-ban megjelentette a Múzeumi Füzetek sorozatában a *Božena Němcová miskolci levelei* című, régióinkban való utazásának élményeit tartalmazó írását, amit 2014-ben bővített kiadásban újra megjelentetett (BOŽENA 1963; 2014). Jelen közlemény egy változata, egy másik előadás fordításával együtt megjelent egy önálló füzetben, 2017-ben Miskolcon (BOŽENA 2017). Továbbá az író emlékét számos helyen (Miskolc-Bükkszentlászló – Stará Huta, Edelény–Kastélysziget, Harsány–Kisgyőr útelágazás) emlékhely idézi (3. kép). Az akkori történelmi Magyarországról írottak miatt az író műveit a magyar kultúra örökségeként kell felfognunk, azok itthoni megjelentetésén kell fáradoznunk. Ezt a két szerző érdemben indokolja is.

Ovidius ókori római költő gyönyörű, önmagát megszólító verset hagyott ránk, ami Božena Němcová íróra is vonatkoztatható: „*Nem halok meg teljes egészében, jobbik részem itt marad...*” Valóban, a művészek, tudósok, írók és más szellemi nagyságok, akik nagyot alkottak, soha nem távoznak el nyom nélkül, haláluk után is tovább élnek műveikben.

2. kép. Božena Němcová síremlékének avatása 1869. június 6-án a Vyšehrad-i Nemzeti Temetőben. (rézkarc)

A 19. SZÁZAD ÖTVENES ÉVEINEK POLITIKAI ÉS LELKI ATMOSZFÉRÁJA

A Habsburg Birodalomban lezajlott forradalmak győztese a földműves és a bürokrácia, azaz a nevében fellépő, megreformált osztrák állam. A paraszt földhöz jutott, az állami bürokrácia pedig a nemesség kiváltásával végrehajtó hatalmat kapott a lakossággal szemben. A liberális társadalom többé-kevésbé akceptálta az állam elnyomó funkcióját, mert abban látott garanciát a politikai, nemzeti és szociális nyugalom megtartásához. Az ellentétek elsimítását szolgáló politikai nyugalom szándéka nehezen volt megvalósítható 1850 után, ill. 1851-et követően.

A bürokrácia és a rendőrség általánosítható tapasztalata az 1848/49-es forradalmakat illetően az, hogy szolgálata során vissza kell tükröződnie az éberség fontosságának az etnikumok fölötti és a neoabszolutizmust képviselő Ausztriában, melynek területén feltételezhető a valós és potenciális „ellenség” léte. Új rendőri egységek szerveződtek a Legfelsőbb Rendőri Hivatal élén álló Johann Kamp irányításával, aki mellesleg pardubicei születésű és igen ambiciózus vezető a maga kétméteres magasságával. A rendőri hivatalok szemmel tartották az értelmiség tagjainak viselkedését, életvitelét, mozgásukat, és mindazokat a látókörükben tartották, akik az 1848-as évben valamilyen mértékű politikai aktivitást fejtettek ki.

Az osztrák állam unifikációs és önállóságot hirdető akaratával szemben a legérzékenyebben az értelmiségi elit reagált, mindenekelőtt a nem német nemzetiségek részéről, különösen érvényes ez a csehekre és a magyarokra. Többségük – legalábbis a cseh társadalomban – nemcsak a forradalmi időszakra jellemző nemzeti újjáébredési és az államjogi ambíciók kérdését tette félre, de antiklerikális érzelmeit is. Azok, akik nem akartak ehhez a politikai helyzethez alkalmazkodni, megfigyelés alá kerültek, száműzetés, börtön vagy kényszeremigráció várt rájuk. A cseh közegben ezen megtorlásnak számtalan példája ismert és viszonylag jól feltérképezett. Az általános esetek közül említsük meg Karel Havlíček Borovský újságíró esetét, aki az állammal szemben két bírósági pert megnyert és ennek ellenére – nem saját akaratából – öt évet (1851–1855) a tiroli Brixenben kellett élnie, amivel megfosztották a veszélyesnek minősített újságírás gyakorlásától, úgy Prágában, mint Kutná Horán. Hasonló sorsra jutott a radikális demokrata Emanuel Arnold, aki börtönbüntetésének letöltése után azzal az – egyébként koholt – váddal került rendőri felügyelet alá a karintiai Villachban, hogy az 1849. évi ún. májusi – meg nem valósult – ösz-

szeesküvés résztvevője volt. Kevésbé ismert Benjámín Kossuth evangélikus pap példája (itt az evangélikus és lutheránus család második generációjáról van szó, ugyanis az ő szülei a jozefinizmus szelleme, vagyis az ún. szabad vallásgyakorlásra vonatkozó türelmi rendelet alapján pasztorális tevékenység céljából a kelet-közép csehországi területről érkeztek), aki 1849-ben Prágában olyan tiszteletet szerzett lelképásztori tevékenységével, hogy a római katolikusok százai a protestantizmust szolgáló Kossuth hívőivé váltak. A katolikus klérus befolyására 1849 vége felé Kossuthot letartóztatták és két éven át börtönben tartották minden bírói ítélet nélkül. Ezt követően pedig lehetőséget kapott a poroszországi Porinban való letelepedésre, ahol a hatvanas évek elején kompromittáló feljelentést tett az osztrák rendőrség és az igazságszolgáltatás ellen. A fenti példák csupán emlékeztetésül szolgálnak a bátor és szintiszta cselekedetek nagyságára.

Az új abszolutizmus, amely igazságtalanul Alexander Bach osztrák belügyminiszter nevéhez kötődik, az előtte létező – történelmileg idejétmúlt – Metternich-korszakkal szemben némileg más arcot viselt. A forradalom utáni társadalom ambiciózusabb és differenciáltabb lett. A saját elnyomó érdekeit szolgáló óvintézkedések csak a túlbujánzott bürokratikus rendőri-csendőri apparátus közreműködésével válhattak valóra. A sokszínűséget és a differenciáltságot kifejező állami apparátus alapvetően a társadalom egyfajta igényét igyekezett érvényre juttatni a liberális felfogású, közgazdasági szemléletű filozófiával szemben. Más szavakkal kifejezve, a neoabszolutizmus talaján működő uniformizált hatalom gépezete üzeni a lojális rétegeknek: „Uraim, gazdagodjatok, de a politikába ne keveredjete!” A liberális közgazdasági közegben érvényre jutó politikai nyomás egy évtizeden át sikereket ünnepelhetett. Miután a külső és belső események hatására a korábbi konstitucionális (államigazgatási) rezsim helyére az „újrendiek” kerültek – a cseh társadalom egy része –, vagyis egy generáció, amelyik nagyon óvatosan használt mentális és pszichológiai viselkedésminták segítségével kialakított társadalmi és egyéni magatartással, de legalább túlélte a Bach-korszak neoabszolutizmusát.

BOŽENA NĚMCOVÁ, AZ ELSŐ CSEH ÍRÓNŐ

Božena Němcová a fentiekben vázolt társadalmi és politikai közeg időszakában vált valóban elsőként a legnagyobb cseh íróvá. Érdekességként említsük meg, hogy az ő 1820. évi bécsi bejegyzésű keresztlevelében olvasható egy nem cseh eredetű név: Barbora Pankl.

Božena Němcová újabb emlékhelye

A XIX. század európai reformkor szellemi alkotói sorában megkerülhetetlen *Božena Němcová* (1820–1862) neve, a modern cseh széppróza megteremtője, aki az 1851–1855-ös években négy alkalommal látogatott a történelmi Magyarországra. Látogatásainak egyik állomása Miskolc és térsége volt. Sokirányú érdeklődése új ismeretekkel gazdagodik, az átélt élményeket, az egyszerű emberek gondolatvilágát, a tájak szépségét, a történelmi morzsák valós és elképzelt történéseit feljegyzi, melyek forrásul szolgáltak irodalmi alkotásai megírásánál. Mint például a Magyarországi úti emlékek, a Magyar város – Gyarmat című mű. 1851 tavaszán Stará Hutára (Óhutára, a mai Bükk-szentlászlóra) is ellátogató író emlékének tiszteletére 2015. október 6-án a szlovák település határában megemlékezés-sel egybekötött emlékoszlop-avatásra került sor – köszönhetően az alapítóknak, a helyi kisebbségi önkormányzatnak, a Bohemia Baráti Körnek, mint ahogyan ezt egy évvel korábban, a miskolci Búza téri vásárcsarnok falán elhelyezett emléktábla avatása is példázta. A cseh nemzeti zászlóval letakart, bükkfából készült és négy szimbólumot közvetítő emlékoszlopot Kollár József, a Cseh Köztársaság budapesti nagykövetségének tanácsosa és Havasi Béla, a kezdeményező leplezte le, aki egyben avatóbeszédében szövegezte az író küzdelmes sorsáról, alkotói munkásságáról és arról, miért tekinthetjük a cseh író műveit a magyar kultúra örökségének.

Offertáler-Havasi Béla,
Božena Němcová emléket ápoló
szlovák nyelv- és irodalomtanár
(Megjelent: Észak-Magyarország,
2015. október 29.)

Köszöntőt mond Bárány Péter, a helyi szlovák kisebbségi önkormányzatának elnöke

Emlékoszlop-avatók: Kollár József, a cseh követség diplomatája és Havasi Béla

Koszorúzó: Fűös Béla, a helyi erdész és Molnár Éva, a Bohemia Baráti Kör képviselője

B. Němcová soraí az akkori Stará Huta (ma Bükk-szentlászló) településről:

„A kohászat ősidőktől működött, annak ellenére, hogy a térségben vélhetően nincs vasérclelőhely. De mégis valahol sor került annak kitermelésére, ahogyan ezt a Stará Huta megnevezés jelzi. Ezt támasztja alá, hogy Diósgyőr térségében ma is bányászokdásról lehet beszélni. Az is lehetséges, hogy a jelenlegi lakosok az itt maradt husziták

Az emlékoszlop alapítóinak táblája

utódai. [...] A feltárt ókori leletek annak bizonyítékai, hogy itt valamikor erős és éles elméjű nemzet uralkodott... [...] Nem szívesen búcsúzom a Stará Huta lakosaitól és a számomra nagyon érdekes Nagysánc környezetétől.”

(Offertáler-Havasi Béla fordítása.
Megjelent: Herman Ottó Múzeum füzetek,
Miskolc, 2014, 51–52. p.)

Fotó: Zachár Ottó

Először a 19. század negyvenes éveiben Polnében és Domažlicében bejelentett lakhelyén a Betty nevet használja, majd amikor házasságot köt (1837) az újonnan szerveződött pénzügyőrségen dolgozó Josef Němec pénzügyőrrel, a Božena keresztnévet viseli. Az ő személyes profiljához csupán annyit tegyünk hozzá – kortársi férfi szemmel –, hogy rendkívül figyelemre méltó, vonzó hölgy, szociális érzésű, bátor és nyílt tekintetű, amint az egy emancipált személyre jellemző, aki a nem hagyományos normarend alapján viselkedik. Jan Ignác professzor brnói barátjának, Jan Helceletnek írott levelében olyan értelmű megfogalmazást használ, mely szerint még ilyen „objektív asszonyt” nem látott, és szónoki fordulatként hozzátette, hogy „majd ha meglátod, egészen belebolondulsz”, ami egyébként be is következett (IVANOV 1992, 170).

Házasélete Josef Němccel soha nem volt szerencsés, a tizenöt évvel idősebb és tapasztalt hivatalnok, éppen Červený Kostececn szolgáló cseh hazafi, pénzügyőr „házassággal szerezte meg a törekeny lelkű és gyönyörű hajadon testét” (POLÁK 1996, 98). Betty Pankl csupán anyjának kérésére kötött házasságot: „senkit sem szerettem, amikor férjhez mentem, csupán a szabadságotam sirattam...” Később, emlékirataiban kifejezte, hogy a kezdeti merengő időszakában soha sem akart feltétlenül házasságra lépni (POLÁK 1996, 99). Férjét eleinte legalábbis természetes módon tisztelte, hiszen tizenöt évvel idősebb volt nála, ő pedig tizenhét évesen ment férjhez. Házasságukat két évtizednél tovább a négy gyerek kötötte össze. Később, az 1842. évtől, az első prágai tartózkodásuk idején „a kiüresedett szívbe” kezdtek belopózni más, „érzékenyebb” férfiak, és fokozatosan elérkezett a tartós érzelmi elhidegülés az „egyenlőtlen partnerek” között. Az ötvenes évek végén férjének despota, változatlanul patriarchális magatartása elviselhetetlenné vált, ugyanakkor a férj munkanélkülisé is vált – az éhezéshez nem szokott családban a férj figyelmen kívül hagyta feleségének irodalmi ambícióit. A házasság felbontásához hozzájárult legidősebb fiuknak, Hynkának az 1853-ban történt halála, és férjének hosszabb időn át tartó (1850–1855) magyarországi, valamint a karintiai, Villach-i (1856–1857) szolgálati tartózkodása. Boženanak az életközösségből történő, szó szerinti kimenekülése akkor következett be, amikor már megromlott egészségi állapota miatt képtelen volt önmagáról gondoskodni, és menekülnie kellett férje fizikai bántalmazásai elől is.

A megújuló társadalom hasztalanul várt évtizedeket cseh íróasszonyára. A gyötrő várakozást, a húsz-harminc év tizedek ködös időszakát a türelmetlen írók töltötték ki, aminek jó példája František Ladislav

Čelakovský. A cseh Sappho nem jött el, és így a külső, avatatlan megfigyelőnek kellett a kiegyensúlyozott, újjászülető nemzeti kultúra érdekeit sugalmazni. Amikor a húszas évek után a cseh megújódást képviselő hazafiak belefáradtak egy eredeti költőnő vagy írónő hasztalan keresésébe, váratlanul és hirtelen megjelent egy Betty nevű fiatal hölgy. Němcová nemcsak meséket, mondákat, regéket, de alapvetően olyan biedermeier jellegű realista irodalmi gondolatokat is felelevenített népének mindennapi világáról, melyeket férjének akkori szolgálati helyein közvetlenül átélt és megtapasztalt. Az ő biedermeier szemléletben fogant realizmusa példa nélküli. Írásaiban az egyéni, ill. társadalmi ellentéteket sejtelmesen, vagy a valós kép áthangelésével, elfojtottan jeleníti meg. Ugyanakkor az ő tényleges világa nem ilyen volt. Hiszen végül házassági konfliktusát azasztaltól és széktől való távozással oldja meg. Semmiféle biedermeier jellegű kibékülés vagy szerencsés esküvő nem zajlott le. Csak a halál szólt közbe és persze, amit sejtett – a rendőri bürokrácia.

A túlvilági, vagyis a másik élet, melyben rejtélyek léteztek, és az ő irodalmi alkotásai – amelyek rendkívül igényesek, ezért megbecsülést érdemelnek – amellet még egy monográfiát is megérvénének. Nemcsak az asszonyi türelme vált mítosszá. Az idők során megtartotta a nem tradicionális életfelfogását és a politikával szembeni dimenzióját. Különösen szembeűnő az ő spontán, félelemnélküli polgári viselkedése, ahogyan ez a cseh politikai újságírás megalapítója, Karel Havlíček Borovský temetése kapcsán megnyilvánult. Božena Němcová itt már későn cselekedett, később, mint Karel Havlíček és a cseh nemzet kritikusai a feszült történelmi események során. A cseh (hazafias) elit gyávaságból alibi magatartást tanúsított, ami visszatartotta őket a Havlíčekához, „a disszidenshez” való csatlakozástól, hiszen az elit számolhatott és számolt is a csatlakozás hátrányos következményeivel. Božena Němcová „a 19. századi legnagyobb cseh nő” jelzőt viseli. A pozitívizmus érájában került az iskolai cseh irodalmi tankönyvekbe, amelyekben pedagógiai okokra hivatkozva még különválasztják az ő emberi spontaneitásait a saját irodalmi alkotásaitól, melyek egyébként vigasztalódást és egyben megélhetést jelentettek számára életének krízisei és személyes csalódásai során.

RENDŐRI MEGFIGYELÉS ALATT

Miért és hogyan került a 19. század ötvenes éveiben a rendőrség látókörébe a biedermeier szépírónak nem mondható, de tehetséggel bíró asszony? (HOFMANN 1996, 193–207.) A húszas-ötvenes évek elején Otokar Matoušek professzor – aki egyébként Jan Evangelista Purkyně életének feldolgozásával foglalkozott – véletlenül ütközött bele a prágai rendőrség igazgatóságának bizalmas, archív anyagaiba. Ekkor derült ki, hogy Božena Němcová 1854-től rendőrségi megfigyelés alatt volt (MATOUŠEK 1951, 200–213). Vajon a rendőrség a személyét miért csak attól az évtől regisztrálja, amikor már két évvel korábban egy súlyos politikai ügy zajlott le, amivel magára vonhatta az illetékes szervek figyelmét? Mindez köszönhető az abban az időszakban mellőzött, ill. figyelmen kívül hagyott dokumentumoknak, amelyek a Központi Állami Archívumban vártak sorsukra (NOVOTNY 1959, HOFMANN 1996, 193–207). A véletlenül időben is egybevágó forrásokból kitűnik, hogy a rendőrség látókörébe leghamarabb férjének 1848. évi politikai aktivitásának köszönhetően került. Valamint azoknak a radikálisoknak köszönhetően, akik az 1848-as forradalomban vezető szerepet vállaltak, mint pl. a politikailag súlyosan kompromittált Josef Václav Frič, a rendőri felügyelet alatt lévő Karel Havlíček testvére, vagy a börtönből abban az időben szabadult Hanuš professzor, a hegelianizmust hirdető tudós, köszönhetően a cseh nyelvű sikeres propagandájának. Johann Kemp bécsi rendőri hivatala, az Országos Pénzügyi Igazgatóság, és végül a hadsereg is elkezdte vizsgálni és követni Josef Němcet.

Mindez nem a forradalom időszakában, hanem csak a Libényi János által 1853 februárjában I. Ferenc József császár ellen elkövetett sikertelen merényletet követően történt. Kemp csak ezek után rendelte el a politikailag megbízhatatlanok eltávolítását úgy a fegyveres erők, testületek, mint az állami bürokrácia szerveinek soraiból. Vajon a Němccel szemben történt hivatalos vizsgálat és Němcének az állami hivatalból történő elbocsájtása összefügg-e az ellene tett feljelentéssel, ahogyan erről felesége és ő maga vélekedett? Egyértelmű választ adni a meglévő források alapján nem lehetséges. Bizonyos, hogy a forradalom idején a cseh függetlenségért való személyes propaganda-tevékenységének és a helyi választásokon való aktivitásának következménye lett szolgálati helyének kétszeri kényszeráthelyezése, és végül Nimburg állomáshelyéről a tisztán németek által lakott Liberecbe helyezése, ahol a cseh függetlenségi mozgalom agitációját nem tudta folytatni. Érthetően ez a helyzet számára nem volt kedvező, és így az anyagi

nehézségei miatt is kérte áthelyezését Magyarországra, mivel a Habsburg Birodalomhoz tartozó országok királyságain új, centralizált pénzügyőri hivatalok szerveződtek. Josef Němec kívánsága teljesült, és az 1851-es év elején, Miskolcon kinevezték pénzügyőri főbiztosnak a VI. osztály élére, majd egy év elteltével Balassagyarmatra vezényelték, s először itt érte utol az állami bürokratikus gépezet. Előbb felmentették beosztásából és Balassagyarmaton felügyelet alá helyezték, végül 1855-ben, ügyének kivizsgálását követően lefokozták, majd elbocsájtották, és csupán eltartását biztosító jövedelemben részesült. Němec családi levelezését Balassagyarmaton már ellenőrizték, majd mint bizonyítékokat lefoglalták. Ezen módszerrel Božena is a titkosrendőrség látókörébe került, aki férjét néhány alkalommal Magyarországon meglátogatta.

A rendőrség ezek után szisztematikusan figyelemmel kísérte Božena nyilvános szerepléseit, levelezéseit és magánéletét. Sőt, 1854-től irodalmi írásait is. Szűk baráti körébe sikerült egy fiatal ügynököt, Viktoria Paulát beépíteni, aki Antonietta, ill. Antonie néven bizalmas jelentéseket juttatott el a prágai rendőrség vezetőjének Božena tevékenységéről, nézeteiről és személyes terveiről. Mindezek után a rendőrség teljes képet kapott Boženáról és az otthoni családi viszonyairól. A prágai rendőrség igazgatója, Leopold Sacher-Masoch von Kronenthal és utódja, Bedřich Nečasek rendőrbiztos jelentéseikben úgy tekintettek az írónőre, „mint emancipált nőre, aki minden helyzetben védte a nők jogait a férfiak társaságában zajló irodalmi, tudományos és politikai polémiák során”, és „minden esetben figyelemre méltó személyiség, persze, aki bizonyos körülmények között veszélyessé válhat.” A házaspár tagjai a prágai rendőrség megítélése szerint „tökéletes forradalmárok és a kormány elleni szekta legveszélyesebbjei.” Josef Němec kihallgatási irataiban felesége „a környezetében mint rajongó és néplázító” szerepel (IVANOV 1992, 361). A rendőrség véleménye alapján „Němec emberként a hatalomra nézve a legveszélyesebb”, akinek a birodalmi gyűlésbe történő választások során Klenci településen tartott beszédei uszító jellegűek, és a hűtlenség vádját is megalapozzák. Bósz cseh és republikánus, aki a hatás növelésére felhasználja a közismertté vált feleségét, a cseheknl közkedvelt író befolyását... (IVANOV 1992, 347).

Božena Němcová bizalommal és jóhiszeműen, nyíltan és őszintén viselkedett Paulával szemben. 1855 februárjában fejezte be a *Babička* (*Nagyanyó*) című művének írását, de fiának halála a földi életét elviselhetetlenné tette. Paula azt jelentette róla, hogy Božena 1855 februárjában visszatér Prágába, amikor már Balassagyarmaton

megszűnt az ellene folytatott rendőrségi megfigyelés, „neki igen kellemetlenül keresztelte útját.” Az 1856 előtti időben, mielőtt Paula tüdőbajban elhalálozott volna, jelentette, hogy a megfigyelt egyedül készül Magyarországra. A prágai rendőrség ezen információ birtokában olyan értelmű következtetésre jutott, hogy férje nélküli magyarországi terve gyanússá vált. A férjének állami szolgálatból történt elbocsájtása és visszatérése Csehországba a család számára súlyossá tette az anyagi gondjaikat, ami a házaselet krízisének elmélyítését eredményezte.

A Němec házaspár az 1860/61. évben elfogadott új alkotmányt követően is a megfigyelték listáján maradt, ahogyan a történész František Palacký is. Megfigyelésüket továbbra is Karel Sabin folytatta, amit igazol a bécsi Informationsbüro des Aussenministeriums Alapítvány ügyirattára.¹

BOŽENA NĚMCOVÁ ÉS A RENDŐRSÉG MAGYARORSZÁGI ÚTJA

Az író Magyarországot négy alkalommal (1851, 1852, 1853 és 1855) kereste fel és valahogy másodlagos szempontként gyűjtötte a szlovák népmeséket, azaz élményanyagot a *Poborská vesnice (Falu a hegyek között)* című novella megírásához. Férje Balassagyarmaton földet bérelt feleségének látogatása időszakára, amiről 1853 májusában Sofia Rotthnak küldött levelében így ír: „Férjemuram egy kis munkavégzésről kívánt gondoskodni, hogy ne legyek szomorú...”² „Vzpomínky z cesty po Uhřích” (*Magyarországi útiemlékek*) című útleírása igen figyelemre méltó, melyben Miskolc, Eger, Gyarmat kulturális, gazdasági, történelmi, természeti és egészségügyi viszonyainak leírásán túl igen érdekesítő pszichikai látásmóddal ecseteli a szlovák-magyar nyelvhatár lakóinak társadalmi életét. Megjegyzendő, hogy megfigyeléseinek elemzése megérdemelne egy önálló referátumot. Egyebek mellett varázslatosak a szlovák-magyar izolációban élő négy nyelv használatáról írottak. „...a baráturak gyógyításról beszélgettek, és amikor tűzbe estek, a szlovák nyelvbe belekeverték a magyar, német és a latin szavakat, és talán ők sem tudták miről van már szó...”, írja többek között Božena útleírásában (NĚMCOVÁ 1911, 12).

Božena Němcová harmadik magyarországi útján a rendőrség részéről semmi gyanú nem merült fel. Negyedízben más lett a helyzet. Útlevelét azzal az indokkal tartotta magánál, hogy betegségének gyógyítására a sliač-i (Szliács) fürdőbe készül elmenni, amely fürdőről előző útjai során kapott igen kedvező véleményeket. Költségeinek egy részét furcsamód 250 arany összegben gróf Hanuš Kolowrat „szponzorálta”, a további szükséges fedezetet Božena az éppen akkor megjelent *Babička* című kisregény honoráriumának egy részéből gazdálkodta ki. 1855 augusztusában Bécs érintésével érkezett negyedszer Magyarországra. Bécsben, a császárvárosban a pénzügyminisztériumban tárgyalt férjének ügyében. Neuwal hivatalnok közölte ügyfelével, hogy Němec 1848-ban „kicsit ügyetlenül viselkedett.” Božena figyelmébe ajánlotta, hogy „most felejtse el a cseh, magyar és egyéb mániáit, mert most valamennyien osztrákok vagyunk.” Ezek után Bécsből gőzhajóval Pozsonyba jutott. Esztergomban, ahol az új bazilika építkezései folytak a vatikáni Szent Péter-dóm mintájára, feljutott a csodálatos és nagyszerű kilátást nyújtó kupola tetejére. Később Besztercebányán és Zólyom városán át Sliač-ra érkezik, ahol már várták és alávetette magát a tizennégy napos gyógyfürdői kúrának. Közben – szabadidejében – kirándulásokat tett Besztercebányán és Zólyomban (itt találkozott Jan Francisci, pszeudo Rimavskýval, aki a haladó szlovák nemzeti burzsoázia kiválósága, politikus, író, szerkesztő, fordító, újságíró volt). Ellátogatott a radványi vásárra is. Szeptember 6-án a vármegye valamennyi érintett hivatala értesült a megérkezéséről. Ez idő alatt gyakran írt Prágába. Leveleit az érintett állami szervek természetesen olvasták.

Ezekben Božena elővigyázatlanul fogalmaz. A csendőrség vezetője és a rendőrség részéről Kemp oroszbarátsággal gyanúsította, és azzal, hogy az irodalmi munkáit szolgáló anyaggyűjtés csupán alibi, mert e helyett inkább férje fegyelmi vétség alóli felmentését kívánta elősegíteni. Kemp ezért utasítást küldött Magyarországra: „Mivel a házastársak ügyükben oly kitartóak, együtt haladnak a vakvágányon, ajánlatosnak tűnik, hogy Božena Němcová a fentiek alapján ez irányba is nyomon követhető legyen.” A sliač-i gyógyfürdő kúra befejeztével az ottani intézet inspektora Boženáról jelentést tett Pozsonynak. Kirándulásait úgy szervezte, hogy meglátogathassa a környéken lévő erdei juhász-kunyhókat, pásztorkalyibákat. Tudatában volt annak, hogy állandó megfigyelés alatt tartják. Besztercebányáról levelet küldött Prágába: „Van itt nem kevés gyalázatos spicli... akiknek a fejük a pánszlávizmustól fáj, és aki úgy gondolja, hogy amikor a szlovák és a cseh egymással

1 Haus, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Informationsbüro des Aussenministerium. 397. sz. karton, 3958. o.: *Sabinov jelentése Božena Němcová anyagi helyzetéről és az 1859. évi irodalmi és kiadói terveiről*, tárgykörének megjelölése nélkül.

2 Ugyanott, 206. o.

beszélget, akkor már egy összeesküvés megvalósult.” Breznóbányára menet folyamatosan „kísérte a csendőr bájós szeme” (IVANOV 1992, 362–363). Kemp úgy vélelmezi, hogy a pánszlávista üzelmeit (Breznóbányán találkozott Samo Chalupka költővel) valaki szponzorálja, és ezért 1855. október 3-án újabb utasítást ad ki, hogy Božena Němcová térjen vissza csehországi lakhelyére.

De nemcsak az osztrák rendőrség felügyelte szüntelenül, hanem férjének nyers és szemrehányó levelei is, akinek Prágában kellett gondoskodnia gyermekeikről. Feleségének többek között 1855. október 22-i keltezésű levelében írja: „...te azonban erdei kiruccanásokat szervezel, az ördögöt neki, így gondoskods az otthonunkról és ügyekről, melyekre mindenekelőtt másoknak kellene hogy gondja legyen.”

Ott tartózkodása idején elment a Gömör vármegyei Tisovecre (Tiszolc), ahol egy gazdag földbirtokosnál vendégeskedett. Meglátogatta Samo Tomášikot, aki a szlovák himnusz szerzője. Majd ezek után visszatért Besztercebányára, ahol Zólyom vármegye előljárója várta azzal az utasítással, hogy azonnal térjen vissza Prágába. Pozsonyon keresztül utazott, majd a Bécsből 1855. október 22-én reggel fél négykor induló vonattal elindult Morvaországba.

Ahogy látható, Boženának voltak találkozói úgy az egyszerű emberekkel, mint a szlovák értelmiségiekkel. Gondolom, az ő érdeklődése a szlovákokról és Szlovákiáról politikamentesnek mondható. Ugyanis arról van szó, amit Mojmir Otruba 1962-ben Božena Němcová bibliográfiájában éppen a forradalom utáni időszak reakciójaként felfogható magatartásáról, „...a belső intuitív politikai aktivitásról” ír. Az író gazdag gyűjtőmunkájának alapforrásául kellett volna szolgálni a szlovákokról tervezett írásműnek, együttműködve ebben Jozef Krejčí természettudóssal és Martin Hattala filológussal, s ez állítólag hozzájárulást jelentett volna a cseh–szlovák viszony enyhüléséhez, éppen Ludovít Štúr (politikus, nyelvész) szlovák nyelv cseh nyelvtől történő különválási akarata, s az értelmiségiek elhidegülési folyamata idején (OTRUBA 1962). Úgy gondolom, hogy Božena Němcová írásaiban nem mérlegelt kifejezetten politikai szövegösszefüggésekben. A kutatómunkát kiindulási alapnak tekintette irodalmi alkotásainak megírásánál, ami lelkiileg és ténylegesen, fizikai értelemben, kereseti lehetőségként tartotta életben.

ZÁRSZÓ HELYETT

Božena Němcová rövid alkotói időszakának zenitje kétszeresen hátrányosnak mondható. Egyfelől ott a szembetűnő házassági krízis, ami egybeesik további személyes és családi tragédiákkal. Másfelől pedig a császár elleni merénylet utáni, annak következményeként elinduló folyamat is ekkorra tehető, amikor is a prágai rendőrségi hivatal vezetője, Antonin von Faumann mozgósítja az állami elnyomó szervek apparátusát, mely folyamatos megelőzést szolgáló – offenzív – feladatokat lát el a köztársaságpárti összeesküvők és az „ultra csehek pártja” követőinek leleplezésére. Elsősorban az értelmiség soraiból, és a rendőrség értelmezésében az ún. „skriblerék” – firkászok – felkutatására. Módszerekhez tartozik továbbá hozzátartozóik és más személyekkel fennálló levelezéseik ellenőrzése, egyéb irányú kapcsolatok, pánszlávista ágensek és a magyarországi forradalmárok figyelése, továbbá a bármilyen jelentéktelennek tűnő illojalitással szembeni közbelépés, különös tekintettel a fegyveres és rendészeti bürokratikus szervek alkalmazottaira, akik a forradalom időszaka után is elutasító viselkedést fejeztek ki a császári udvarral és a neoabszolutista rezsimmel szemben. Božena Němcová számára a fojtogató atmoszféra és a házastársak közötti összhang hiánya több negatív következménnyel járt, ami tetten érhető irodalmi munkáiban. Visszatérve hazájába, kéziratos gyűjteménybe foglalja élményeit: „Z Uher” (*Magyarországról*), „Vzpomínky z cesty po Uhřích” (*Magyarországi útiemlékek*), amit később Henrietta Kittersberg 1856-os új évkönyvében jelentetett meg, s ezt Josef Václav Fričnek ajánlotta *Négy évszak apró munkái* címen, amiben összefoglalja az emancipált formátumú Božena Němcová sorsát. Ennek az „apró” munkának záró akkordja így hangzik az író tollából: „Forró szeretettel ölelem át a világot, szeretetemet a népek adom – és ők gombostűvel szívemet roncsolják! Hogy szeretetre hajlok, bűnnek nevezik, hogy a szabadságot szeretem, keresztre feszítnek – amikor az igazságról beszélek – baj van, szidalmaznak! Ezt hogyan viseljem el? – Vállaim nem titániak.”

Ma már egyértelművé vált, hogy Božena Němcová ehhez a személyes, titáni osztályrészéhez hozzájárult a prágai és a bécsi rendőrség apparátusa, a cseh értelmiségi elit nem kis arányú besűgői hálózata, és a nemrég még politikailag öntudatra ébredt, látszólag lojális polgárok egy része is.

FORRÁSOK

Haus, Hof- und Staatsarchiv. Informationbüro des Aussenministerium. Österreichisches Staatsarchiv, (Osztrák Állami Levéltár), Bécs.

397. sz. karton – *Jelentések Božena Němcová anyagi helyzetéről és az 1859. évi irodalmi és kiadási terveiről*, tárgykörének megjelölése nélkül.

IRODALOM

HLAVAČKA, Milan–ROSSOVÁ, Marcela

2012 *Kultúra a moc v době neoabszolutismu: Božena Němcová pod dohledem (mužovým a policie)*. [Kultúra és hatalom a neoabszolutizmusban. Božena Němcová a rendőrség és férje megfigyelése alatt.] In: HORKÝ, Milan–HORKÝ, Roman (szerk.): *Božena Němcová. Život – dílo – doba*. [Božena Němcová. Élete – munkássága – kora.] Muzeum Boženy Němcové, Česká Skalice.

HOFMANN, Gustav

1996 „Zločin” a trest Josefa Němce: ke 190. výročí narození. [„Bűntett” és büntetés. Josef Němec születésének 190. évfordulójára.] *Západočeský historický sborník* 2. 193–207.

HORKÝ, Milan–HORKÝ, Roman (szerk.)

2012 *Božena Němcová. Život – dílo – doba*. [Božena Němcová. Élete – munkássága – kora.] Muzeum Boženy Němcové, Česká Skalice.

IVANOV, Miroslav

1992 *Zabrada života paní Betty (Později Boženy Němcové)*. [Betty hölgy életének kertje (később Božena Němcová)]. Panorama, Praha.

MATOUŠEK, Otokar

1951 *Božena Němcová a Jan Ev. Purkyně v boji proti rakouskou policii*. [Božena Němcová és Jan Ev. Purkyně harca az osztrák rendőrséggel.] *Slovenská věda. Sborník pro literární historii, teorii literatury a literární kritiky* IV. 200–213.

NĚMCOVÁ, Božena

1911 *Z Uher, Vzpomínky z cesty po Uhřích, Uherské město (Darmoty), Obrazy ze života Slováků, Kraje a lesy ve Zvolensku*. [Magyarországról, Magyarországi útiemlékek, Magyar város (Gyarmat), Képek a szlovákok életéről, Zólyom vidéke és erdei.] In: VLČEK, Jaroslav (szerk.): *Sebrané spisy Boženy Němcové*. Sv. X. [Božena NĚMCOVÁ összegyűjtött levelezései, X. kötet.] Jan Laichter, Praha 1963 *Miskolci levelei 1851*. Ford. DOMIN Károly. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. (Múzeumi Füzetek 15.)

2014 *Miskolci levelek. Fejezetek a magyarországi útiemlékekből*. Szerk. TÓTH Arnold, ford. DOMIN Károly, előszó OFFERTÁLER-HAVASI Béla. Második, bővített kiadás. Herman Ottó Múzeum, Miskolc.

2017 *Božena Němcová, a cseh széppróza megalapítója (1820–1862)*. Ford. és közread. OFFERTÁLER-HAVASI Béla. Bíbor Kiadó, Miskolc.

NOVOTNY, Miroslav

1959 *Život Boženy Němcové: Dopisy a dokumenty* Sv. 6. [Božena Němcová élete. Levelezések és dokumentumok, 6. kötet.] Československy spisovatel, Praha.

OTRUBA, Mojmír

1962 *Božena Němcová. Svobodné slovo* [napilap], Praha, 1962/134. sz.

POLÁK, Josef

1996 *Dětství a mládí Boženy Němcové*. [Božena Němcová gyermek- és ifjúkora.] Regulus, Praha.